

BANDA

DE GENOCIDE VAN
JAN PIETERSZOOM COEN

Marjolein van Pagee

BANDA

Marjolein van Pagee

BANDA

De genocide van Jan Pieterszoon Coen

Uitgeverij Omniboek

Uitgeverij Omniboek
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.omniboek.nl

Copyright © 2021, Marjolein van Pagee en Uitgeverij Omniboek

De citaten in dit boek zijn vertaald door de auteur. De spelling van citaten is aangepast aan de hedendaagse spellingregels.

Omslagontwerp Bas Smidt
Vormgeving binnenwerk Studio Mol
Omslagbeeld *Gezicht op Ambon en Banda Neira*, anonieme ets,
collectie Koninklijke Bibliotheek. Nootmuskaat: Channarong
Pherngjanda via Shutterstock
Kaarten Marjolein van Pagee
Foto auteur Marjolein van Pagee
ISBN 9789401917537
ISBN e-book 9789401917544
NUR 691

Alle rechten voorbehouden. *All rights reserved.*

Uitgeverij Omniboek vindt het belangrijk om op verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van dit boek is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Blijf op de hoogte van onze nieuwe boeken en schrijf u in voor de nieuwsbrief: www.omniboek.nl/nieuwsbrief.

Inhoud

Voorwoord door <i>Francisca Pattipilohy</i>	7
1. Geen bezetting zonder oorlog, geen oorlog zonder bezetting	15
2. Voorgeschiedenis	37
3. De daad	65
4. De dader	91
5. De Compagnie	121
6. Koloniale discussies door de tijd heen	149
Dankwoord	191
Noten	193
Bibliografie	202

Geen bezetting zonder oorlog, geen oorlog zonder bezetting

Bespreek de geschiedenis vanaf het zaadje tot aan de boom, tot aan hoe de vrucht valt en vervolgens weer een boom laat groeien. (Moluks gezegde)

Een snuffe nootmuskaat over gekookte groenten of als smaakmaker in zoete bereidingen, het geldt als heel gewoon, niets bijzonders, 'typisch Hollands'. Dat is het natuurlijk niet. De muskaatboom, ofwel *Myristica fragrans*, is een tropische boom die eeuwen geleden uitsluitend op de Banda-eilanden op de Molukken voorkwam. De zaden van de vrucht (nootmuskaat) en het felrode omhulsel (foelie) zijn specerijen die sinds de zeventiende eeuw niet alleen de Nederlandse keuken verrijken, maar ook de schatkist lieten overstromen. Voor zeevarende West-Europese volken (Spanjaarden, Portugezen, Nederlanders, Britten, Denen en Fransen) waren specerijen als nootmuskaat, foelie, kruidnagel en peper letterlijk goud waard. Het fortuin dat ermee vergaard kon worden verleidde velen, ook mannen uit Duitsland, Scandinavië en Oost-Europa, tot het maken van de verre, risikante reis. Zelfs de beroemde expeditie van Columbus uit 1492 kwam voort uit de overtuiging dat er een snellere route bestond om de specerijgebieden in Azië te bereiken. Alle zogenaamde

‘ontdekkingsreizen’ die volgden, zoals de weinig succesvolle pogingen om via de poolgebieden een noordoostelijke doorvaart te vinden, hadden de specerijeilanden als bestemming.

Voordat de eerste Portugezen de wereldzeeën bevoeren, werden vanuit Noord- en Centraal-Azië al lange zeereizen ondernomen. Chinese, Indiase en Arabische handelaren wisten de archipel met hun schepen te bereiken, maar ook de Indonésische volken waren kundige zeevaarders. Met elkaar vormden zij een handelsnetwerk waarbij de kostbare specerijen via Venetië en Genua ook op West-Europese markten belandden.¹ In een Nederlands getijdenboek met illustraties uit 1480 wordt nootmuskaat al genoemd. In die tijd was het vaak niet alleen een smaakmaker, maar werd het ook allerlei geneeskrachtige kwaliteiten toegedicht. Het zou een probaat middel zijn tegen de pest. De tussenhandel werd doorbroken toen de Portugezen met hun schepen vanaf de zestiende eeuw zelf de afstand wisten te overbruggen. Al in 1577 slaagde de Engelsman Sir Francis Drake erin om de Molukken te bereiken, niettemin bleven de Engelse expedities lang incidenteel. Vlak voor de eeuwwisseling ondernamen ook diverse Nederlandse compagnieën de lange reis. Allemaal aasden zij op tropische producten die in eigen land niet groeiden.

Geografische ligging

Als onderdeel van de Molukken vormen de Banda-eilanden een mini-archipel binnen een archipel (zie de kaart in het kleurkartern). Qua oppervlakte beslaat dit tropische paradijs van tien vulkanische eilandjes nog geen 172 vierkante kilometer. Ter vergelijking: de Nederlandse Waddeneilanden zijn bijna tweënhalf keer zo groot. Hemelsbreed is het groepje eilanden slechts 42 kilometer lang. De historische naam van het grootste eiland is Lontor (ook wel gespeld als Lontar). Tegenwoordig heet het

Banda Besar (letterlijk: groot Banda). Dit eiland is de rand van een onderzeese krater. Ten noorden van de ronding van de arm die Banda Besar vormt, bevindt zich Banda Neira (ook wel gespeld als Naira) met de gelijknamige hoofdstad en een vliegveld. Vlak ten westen daarvan ligt Gunung Api (letterlijk: vuurberg, vanwege de vulkaan), dat vrijwel onbewoond is en een hoogte heeft van 600 meter. Andere vermeldenswaardige eilanden zijn Run, Ay en Rozengain (nu Hatta geheten, vernoemd naar de eerste vicepresident van Indonesië die in de twintigste eeuw door het Nederlandse koloniale regime naar Banda werd verbannen). Run en Ay werden in eerste instantie door de Britse *East India Company* (EIC) bezet en in 1667 geruild voor Nieuw-Amsterdam (het hedendaagse Manhattan).^{*} De eilanden vallen tegenwoordig onder de Indonesische provincie Zuid-Molukken en liggen 2500 kilometer ten oosten van de hoofdstad Jakarta.^{**2}

Hoe klein ze ook zijn – een speldenknop op de landkaart –, de historische betekenis van de Banda-eilanden voor het Nederlandse koloniale imperium is groot. Hoewel Java uitgroeide tot het belangrijkste eiland van de bezetting, vormde Banda tijdens de zeventiende eeuw de kern van de jacht op specerijen.

* Met het Verdrag van Breda (1667) ging Engeland akkoord met het definitieve vertrek uit Banda (Run) en beloofde Nederland ook niet meer terug te zullen keren in Suriname, dat eerder door hen was gekoloniseerd.

** De huidige grenzen van de Indonesische provincie Maluku zijn vele malen ruimer dan de paar eilandjes die men in het verleden als de Molukken aanduidde. Tegenwoordig gaat het om alle eilanden ten oosten van Sulawesi en Timor tot aan de grens met West-Papua, een enorm gebied dat ook de Banda-eilanden omvat en waarvan Ambon de hoofdstad is. Echter, in de zestiende eeuw werd met Maluku uitsluitend de vijf kleine eilanden Ternate, Tidore, Makian, Moti en Bacan bedoeld, gelegen aan de westkust van Halmahera. In die tijd waren dat de enige eilanden waar kruidnagel werd verbouwd, ook al kwam dat op verschillende andere eilanden in het wild voor.

De Heeren Zeventien, het bestuur van de VOC, refereerden in een brief uit 1608 aan de Banda-eilanden als ‘het principale wit waarnaar wij schieten’. Naast nootmuskaat en foelie ging het de Nederlanders en hun Europese concurrenten ook om peper en kruidnagel. De enorme winsten die werden behaald door met geweld monopolies af te dwingen, legden de basis voor de koloniale bezetting die volgde.

Koloniale erfenissen

In het licht van de toenmalige exclusiviteit van nootmuskaat is het haast niet voor te stellen dat het nu voor een paar euro per potje in gemalen vorm wordt aangeboden in de supermarkt. Niet een specerij waar men nu nog een moord voor zou plegen.

Toch is de erfenis van de koloniale geschiedenis nooit ver weg. In het Indonesisch geldt ‘*kompem*’ als scheldwoord, de Nederlandse Compagnie als synoniem voor wreedheid. De afzetmarkt van nootmuskaat bevond zich tot voor kort voornamelijk in westerse landen, de productie in voormalig gekoloniseerde landen als Indonesië en het Caribische eiland Grenada.* Wereldwijd komt veertig procent van alle nootmuskaat uit Indonesië.

‘Nederlands handelshuis houdt geest VOC levend,’ zo kopte *De Telegraaf* in 1987 toen het Rotterdamse bedrijf Catz International opnieuw het monopolie op nootmuskaat en foelie in Nederlandse handen wist te krijgen.³ Het bedrijf dat in allerlei tropische producten handelt, zet vandaag de dag nog jaarlijks 300

* Henk Moerman, de huidige directeur van Catz International, verklaart per e-mail dat hier pas in de jaren negentig verandering in is gekomen. Zowel India als China zijn belangrijke consumenten van nootmuskaat geworden. India produceert de specerij tegenwoordig ook zelf en levert net als Indonesië 40 procent van de wereldproductie.

miljoen euro om.⁴ De toenmalige directeur van het bedrijf liet de krant weten dat nootmuskaat en foelie typisch producten zijn voor landen ‘met een zeer hoge welvaart’. De vraag is natuurlijk of de huidige bewoners van de Banda-eilanden evenredig van die hoge welvaart meeprofiteren.

Ook in andere gebieden in Indonesië zijn in de loop van de eeuwen nieuwe nootmuskaatplantages gerealiseerd. Bijvoorbeeld op de Sangihe-eilanden in Noord-Sulawesi*. In december 2020 berichtte *The Jakarta Post* dat het Nederlandse bedrijf Verstegen Spices & Sauces 298 miljoen dollar wil investeren in het ontwikkelen van de nootmuskaatindustrie in Fak-fak, West-Papua.⁵

Op de websites van beide bedrijven komt naar voren dat zij zich bewust zijn van de ongelijkheid in welvaart tussen Nederland en de landen waar zij hun specerijen inkopen. Het directe verband tussen het koloniale kapitaal waaraan zij hun voor-sprong ontlenen en de eeuwenlange uitbuiting die daaraan ten grondslag ligt, noemen zij niet. Integendeel, zowel Catz als Verstegen zetten in op ontwikkelingsprojecten om hun kapitalistische insteek te verbloemen. Zij zien zichzelf niet als profiteurs van onderdrukking, maar positioneren zich als weldoeners. Zo maakt Verstegen bijvoorbeeld reclame voor blockchain: via een QR-code kan de klant zien van welke boer de nootmuskaat afkomstig is en welke prijs hij of zij daarvoor kreeg. Dus een bedrijf dat draait op het maken van keiharde winst, bouwt zijn imago rondom ‘transparantie’ en ‘fair trade’. Verstegen gaat zover dat het de indruk wekt niet eens geïnteresseerd te zijn in winst. Naar eigen zeggen betalen ze een hogere marktprijs aan Indonesische nootmuskaatboeren om te garanderen dat zij kunnen rondkomen. Zo wordt een leefbaar loon gepresenteerd alsof het een vorm van liefdadigheid is, niet iets wat normaal is. On-

* Zie de kaart op pagina 58 van dit boek.

getwijfeld verdienen de Nederlandse medewerkers bij Verstegen een veelvoud van wat de boeren in Indonesië krijgen.⁶

Bovenstaande voorbeelden tonen aan dat het wereldrijk dat door Jan Pieterszoon Coen gesticht werd, nooit is gevallen. Ook al maakte de Japanse inval in 1942 een einde aan de Nederlandse koloniale bezetting, het betekende geen einde aan de ongelijke verhoudingen. In die zin onderging kolonialisme-oude-stijl slechts een transformatie. Voormalig gekoloniseerde gebieden werden formeel dan wel onafhankelijk, maar de grootschalige toe-eigening van waardevolle grondstoffen ging onverminderd door. Kortom: dit boek gaat niet alleen over een ver verleden. Nog steeds proberen westerse regeringen, bedrijven en ngo's in Indonesië invloed uit te oefenen.

Bloedvergieten

De Nederlandse toe-eigening van nootmuskaat kent een bloedige geschiedenis die sterk (maar niet uitsluitend) verbonden is met het gewelddadige optreden van Jan Pieterszoon Coen. Dit boek zal inzichtelijk maken hoe hij namens de VOC het monopolie op de handel in nootmuskaat wist te bemachtigen door in 1621 een deel van de oorspronkelijke bevolking van Banda te vermoorden, een deel te verdrijven en de rest tot slaaf te maken. De man die in zijn geboorteplaats Hoorn wordt geëerd met een standbeeld, is de opdrachtgever van deze veelbesproken misdaad tegen de menselijkheid. Niet alleen in zijn eigen tijd, ook in de eeuwen daarna zouden talloze geschiedschrijvers zich steeds afvragen wat de betekenis hiervan was voor de Nederlandse geschiedenis en onze plek in de wereld. Was het een smet op een anderszins smetteloos blazoen? Een uitzondering? Of was het normaal, in die tijd? Dat zijn vragen die steeds terugkomen.

Hoewel het merendeel van de Nederlandse historici de daad afkeurt, wordt Coen tegelijkertijd omschreven als daadkrachtig staatsman en grondlegger van Nederlands-Indië aan wie ons land veel te danken heeft. Hij was dan op Banda misschien ‘te ver gegaan’ maar dat wordt hem vergeven, want door zijn optreden was het felbegeerde monopolie immers in Nederlandse handen gekomen. Met andere woorden, de moordpartij was niet goed maar wel lucratief en daarom toch acceptabel. Echo’s van deze stemmen weerklinken ook in deze tijd als demonstranten het standbeeld van Jan Pieterszoon Coen willen neerhalen en voorstanders van het beeld zijn persoon verdedigen. Laatstgenoemden vinden dat we de gruweldaden in de context van die tijd moeten zien.

De discussie is oud. Ene J. Hageman schreef in 1868 over de plannen om voor Jan Pieterszoon Coen in Batavia een standbeeld op te richten: ‘Een standbeeld voor Coen, is de hulding van [...] moord, uitroeiing van mensengeslachten, vernieling van landswelvaart, oorlogen, wreedheden, eeuwenlange vijandschap onder volken, zeeroof, kustroof, ellende.’⁷ Het beeld zou uiteindelijk pas in 1876 worden onthuld.^{*8}

In 1886, zeven jaar vóórdat er ook een beeld in Hoorn verrees, schreef landsarchivaris J.A. van der Chijs** in sterk veroordelende termen: ‘ware voor Coen niet reeds een standbeeld [in Batavia] opgericht, ik betwijfel of zulks nog zou verrijzen. Aan zijn naam kleeft bloed.’ Van der Chijs spreekt over ‘gruwelijke wreedheden’ en voelt ‘afgrijzen over zulke moorden.’ Hij had ongelijk, er zou nóg een standbeeld verrijzen.⁹

* Jur van Goor schrijft in zijn biografie van Coen dat het standbeeld in Batavia al in 1867 werd onthuld, maar dit lijkt niet te kloppen; andere bronnen wijzen op 1876.

** Van der Chijs werkte voor het archief van het koloniale regime in Batavia.

‘**D**aer can in Indiën wat groots verricht worden.’ Deze woorden van Jan Pieterszoon Coen prijken in gouden letters boven de deur die toegang geeft tot de Regentenkamer in het gebouw van de Tweede Kamer. Nog steeds wordt Coen, die verantwoordelijk was voor de genocide op de Bandanezen, vereerd als grondlegger van een koloniaal rijk.

Vóór de komst van de Europeanen vormde Banda het centrum van een goed functionerend handelsnetwerk in nootmuskaat en foelie. Daaraan kwam abrupt een einde toen Nederlandse schepen in 1599 de kleine archipel bereikten. De Nederlanders dwongen de Bandanezen de handel met andere volken te staken en uitsluitend aan de Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC) te leveren. Natuurlijk verzetten de eilandbewoners zich tegen deze absurde eis, waarop het VOC-bestuur besloot om hen met geweld van hun land te verdrijven en er een plantagekolonie te stichten. Coens brute optreden uit 1621 was het sluitstuk van een reeks geweldsdaden waarbij de Bandanese bevolking werd verjaagd, vermoord en tot slaaf gemaakt.

In *Banda* laat Marjolein van Pagee zien hoe dit alles zich verhoudt tot de VOC als bezettingsmacht en het koloniale onderdrukkingssysteem dat hieruit voortkwam. Van Pagee plaatst de genocide in de grotere context van de ‘vaderlandse geschiedenis’ en dus het ontstaan van Nederland als natiestaat.

Marjolein van Pagee (1987) studeerde wereld- en koloniale geschiedenis in Leiden. Ze is historicus, fotograaf en schrijft opiniestukken en artikelen in onder andere de *Jakarta Post*. Ze is oprichter van stichting Histori Bersama. *Banda* is haar debuut.

www.omniboek.nl

9 789401 917537

NUR 691